

Jókai Mór:

Emléksorok Napló 1848–49-ből

(Magvető, 1980. 268 old.)

A Tények és tanúk című nagy sikerű sorozat szerkesztői már nem először adnak közre olyan visszaemlékezést, személyes hangvételű memoárt, amely a szaktörténészek által rajzolt képekne valamilyen mértékben ellentmond. Ilyen Jókai Mór posztumusz műve a forradalmi napok nagy szereplőiről – deheroizáló „írmodorban”, keserű íróniával, ám érezhetően az objektivitás igényével. Szükség van ezekre a memoárookra, mert ha nem is írják újra történelmünk egy-egy fejezetét, a történetészeket mindenképpen árnyaltabb, tárgyilagosabb fogalmazásra, tudományosabb munkastílusra kényszeríthetik. Az olvasó pedig – legyen bár szakmabeli vagy „csak” érdeklődő – mindenképpen jól jár: élvezetes olvasmánnyal, valóságos szellemi élvezet útján, mondhatni *első kézből* kap tájékoztatást olyan eseményekről, tényekről, amelyek tanúi – koronatanúi.

A Jókai-kötet azzal hökkenti meg az olvasót, hogy alaposan demitizálja Kossuth-képünket. A Kossuth-irodalom – akár történetírás, akár publicisztika – soha nem elsősorban a széles közvélemény körében hintette el a nagy vezérrel kapcsolatos fenntartásait. A köztudat Kossuthot mindig egyfajta mértéknek tekintette, annak ellenére, hogy hozzá mérhetőtől nem tudott, vagy nem akart tudni. 1848 és a szabadságharc szereplőit mintha ma is Kossuthhoz való viszonyuk minősítené leginkább. A vele egyet nem értők szükség-szerűen népszerűtlen emberek voltak a kritikus időkben, de az már nem szükségszerű, hogy megbélyegzettek maradtak, napjainkig cipelve az elvtelenség, a konformizmus, az opportunizmus, sőt a szervilizmus vádjait. Pedig többnyire olyan férfiakról van szó – közéjük tartozik Jókai Mór is –, akiknek becsületességéhez, különösen pedig negyvennyolcasságukhoz nem férhet kétség.

Jókai Kossuthal kapcsolatos negatív észrevételei általában egybecsengenek más „tanúk” véleményével, igaz, hogy ezek többségükben a centralisták békés hírokon játszó, viszont rugalmas politikai csoportjából kerülnek ki. Kossuth környezetét már sokan kárhoztatták. Jókai a maga részéről egyenesen Kossuth „megrontójának” tartja a forradalom baloldalán politizáló Madarászékat.

A Debrecenben megtartott első országgyűlés fő szónokaként fellépő Kossuthról lejegyzti, hogy egy halvány, roskatag férfi ment fel a szószékre, ... „ki mentül tovább beszélt, szava annál mennydörgőbb lett, s midőn beszédét elvégezte, nem volt halvány, nem volt roskatag többé, arca lángolt, és termete vadul kiegyenesedett ... harcot, háborút visszhangzott minden ajk utána”. Kossuthnak ezt a szónoki mesterfogását más, szónoklattól kevésbé gyűlékony hallgatójától – Kemény Zsigmondtól, Csengery Antaltól – már ismertük. Szinte mágikus rábeszélőerejéről azonban Jókaitól értesülünk. „Ha Kossuth felállt, utána nem volt szükség beszélni, a tömeg el volt ragadtatva a szónoklat büvereje által, s nem volt türelme azután senkit hallgatni, beszélt légyen mellette vagy ellene. Kossuth szónoklata valóságos szellemi terrorizmus volt, nem ölte meg ellenét, de semmivé tette.”

A debreceni pártküzdelmek résztvevőire, a szemben állók eszköztárára vonatkozóan újabb kitűnő forrásanyag lehet a Jókai-napló. A nagy írónak az a véleménye, hogy ezekben a politikai harcokban a mérleg nyelve mindenkori maga Kossuth volt. Csakhogy szerinte ezt a szerepet nem szerezte, hanem kiosztották rá. „És amelyik párt mellett Kossuth neve állt, az hihette: hogy győzött”. Miután a hízogás volt Kossuth megnyerésének eszköze, Jókaiék, a békepártiak őt „megnyerni sohasem voltak elég gyöngék, megbuktatni sohasem elég erősek. Amahoz hízogás, emehhez szenvedély kellett volna, s ők e tulajdonok egyikével sem bírtak”. Jókai értelmezésében így került Kossuth Madarászék kezébe, akik az alapjában véve jóhiszemű, de naiv embert a „vöröstollpárt” érdekei és céljai szerint kedvükre mozgathatták.

Az 1850-ben keletkezett, tehát friss és fájó emlékeket felidéző Jókai-napló időben a függetlenségi nyilatkozat deklarációjával zárul. Érthetően. Ez a nap a Béke Párt, személy szerint Jókai és politikai ideálja, Nyáry Pál illúzióinak, elképzeléseinek teljes vereségét jelentette.

A kötet sajtó alá rendezése és a kísérő tanulmány *Nemeskéri Erika* munkája. Meggyőző a Caracsból hazakerült kézirat hitelességének bizonyítása, és a szerzője által nyomdába szánt Naplónak, mint a Jókai-életmű eddig „hiányzó láncszemének” az értelmezése. Nemeskéri Erika jól látja, hogy Jókai nem historikusként, és nem is ezzel az igénnyel látott munkához. Az *Emléksorok* írása idején Jókai rendőri megfigyelés alatt állt. Művét – Sajó álnév alatt – meg akarta jelentetni, de adatokat nem kívánt a hatóságok tudomására hozni.

„Jókaiasan érdekfeszítő szöveg, anekdotikus, ironikus, összehatásban azonban keserű szatíra kerekedik ki az *Emléksorokból* Kavargó eseményekről, kusza eszmékről, zavart emberekről rögződik kép az olvasóban, hiszen kiforrottan még az élményanyag. Nemcsak a Jókai-kutatás nyert a kézirat megjelenésével, hanem a Jókai-rajongók széles tábora is, így köszönet illeti mindazokat, akik a Jókai-regénybe illő, kalandos úton hazakerült relikviát közkinccsé tették.

Szántó György Tibor

Báró Mednyánszky Alajos:

Festői utazás a Vág folyón Magyarországon, 1825.

(*Tatran Kiadó, Bratislava, 1981. 121 old.*)

A tájképileg kiváltképp megnyerő s történelmileg oly gazdag múltú Vág völgyében az első „hivatalos” kirándulás szervezője alighanem a győzedelmes *Valerius Maximus* lehetett, aki a II. római légió parancsnokaként a kvádokat a Kárpátokig üldözte időszámításunk 179-ik évében, nyolcszáznyolcvanöt illir meg szír katonájával. Emléktábla is jelzi ezt a menetet a trencsényi Tátra szálloda mögötti sziklafalon, a tábla latin szövegét ma is láthatja, aki kitarja a szálloda folyosójának ablakát.

Nem élvezetből, nem is turisták módján járták a völgyet ama régi sereg tagjai, harcolniok kellett. Mint ahogy csatázniok kellett utódaiknak is annyi évszázadon át: szarmatáknak, gótoknak, avaroknak, morváknak, besenyőeknek, székelyeknek, a honfoglaló magyarok gyepűzőzőinek, a tatároknak, törököknek, kurucoknak, labancoknak, honvédeknek, németeknek, szlovákoknak a Kárpátok erdőitől kezdve le a Kisalföldig.

Kezdetben favarakat emeltek az elődök – pogányvárnak nevezi a régi magyar – később kővárakat, hatalmasakat. Az erdők-mezők birtokosai folyton hadban álltak egymással, vagy magáért a birtokért, vagy a hitért, vagy a családi tekintélyért, vagy a szabadságért, a Morvaországba, Sziléziába, Lengyelországba vezető utak vámjogáért, hidakért, halakért, vagy éppen semmiért.

Így sorakoztak a Vág völgyében is a várak, éltek sanyarú, vagy gazdag éveket a népek. Néhány vár története a morváig nyúlik vissza, a legtöbb azonban a honfoglalás idején, a tatárjárás után vagy a török elleni védekezésül épült, vagy pedig csak a gazdagság fitogtatására. Magyarai urak, vezérek, feltörekvő jobbágyok, katonák, püspökök, érsekek, királyok építették a várakat Liptóújvártól Komáromig. Saját királya is volt egy ízben e tájnak, Szabolcs vezér leszármazottja, Csák Máté, tizenhárom vármegye ura, a visegrádi Anjoukkal pom-pában vetélkedő, a Trencsént megfényesítő.

A Vág völgyét – földrajzi, néprajzi, földtani, történelmi, természetrajzi szempontból – leírták már azok az utazók is, akik a török háborúságok idején erre vetődtek, részint harc okából, részint a gyógyvizek miatt. Béli Máttyás is érinti könyvében a Vágot, de hogy szépirodalmi igényekkel, a korabeli „lovagi nosztalgia” magas fokán foglalkozzék valaki a Vág völgyével, ahhoz úgy látszik, ott született, művelt s gazdag úrnak kellett lennie, aki jómóddal s erős szellemi igényekkel utazta be a Vágot, a „vadregényes” havasi, magurai, kárpáti, tátrai tájakat.

Ez a gazdag úr báró Mednyánszky Alajos volt, a „nagy” Mednyánszkyaknak egy Turóc vármegyében, 1784-ben született sarja. Elhunyt Nyitra megyében, galgóci várában 1844-ben. Királyi apródként kezdte a bécsi udvarban, titkos tanácsosként, nyitrai főispánként, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjaként végezte. Külföldi tudós társaságok is megtisztelték. Történész, néprajzkutató, jogász. Élete vége felé különösen a magyar iskolaüggyel foglalkozott. Latin s német nyelven, utóbb magyarul írt.

Az 1820-as évek elején utazta végig tutajon a Vágot néhány barátjával. Liptóban építtette a kettős tutajt maguknak, akkorát, hogy nemcsak a szokásos kis kunyhó s főzőalkalmatosság fért a tutajra, hanem egy könnyű kocsi is. Ezt aztán le-leemeltette a gazda, s ezen járta be a mellék-völgyeket, ezen utazott úri barátaihoz. A Fehér-és Fekete-Vág összeömlésének helyétől, Liptóújvártól járta végig a folyót, útja a Komárom megyei Gúta községben, a Nyitra és a Zsitva összefolyásánál ért véget. A Vág aztán a Dunába ömlik Komáromnál, itt Vág-Duna a neve.

Mednyánszky Alajos a tutajkirándulás magas fokát űzte, minden érdekességet megtekintett, feljegyezte a látottakat – különösen a várak történetét – s közölte az „érvényes” mondákat is, a várakhoz fűződőket. Leírt sziklahasadékok, meleg fürdőt, cseppkőbarlangot éppúgy, mint könyvtárat, vagy templomot.

Utazásának történetét német nyelven adta ki: Alois Freiherr von Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* címen. Jelentetett meg más hasonló kötetet is, ezekben mesék, legendák, regék vannak „a magyar előidőkből”.

Vágvölgyi utazásának könyvét magyarul az 1844-es javított kiadás után – amely 1962-ben szlovákul is megjelent – most adta ki igen szép kiállításban a budapesti Európa Könyvkiadóval együtt a pozsonyi TATRAN Kiadóvállalat. (*Meséi, mondái* a múlt században magyarul is megjelentek.) A TATRAN Könyvkiadó ezzel a magyar fordítással – amely *Soltész Gáspár* rendkívül simulékony, kitűnő munkája – megelőzte a többi magyar kiadót, hiszen a magyar fordítás legkevesebb száz esztendeje esedékes volt. Dícséretre méltó a kiadó vállalkozása: egy tartalmában hű, megjelenítésében költői „antik” útleírást adni a magyar olvasó kezébe. Így most teljes a panoráma, bár Mednyánszky Alajosnak ezt a könyvét a magyar olva-

sók némelyike eredetiben s egy-egy kisebb, magyar fordított részletében már rég ismerhette.

A Vág könyve egy kis földrajzi bevezetővel kezdődik, majd igen érdekesen írja le a lipitói, az árvai s a turóci erdőkben vágott fenyőfák tutajformáit, az indítást, az út nehézségeit, akadályait s a gutai vagy komáromi végső állomást, a kikötőt, ahol az úszó gerendákat aztán eladták. (A Vágon az 1930-as években tutajozták utoljára, azaz szállították a fenyőt a gutai vagy a komáromi tutajkikötőbe. Az első világháború előtt a tutajok legnagyobb kikötője Újpesten volt. Ma már nem lehet tutajozni a Vágon az erőművek gátjai miatt.)

Városokat, várakat, várromokat, kastélyokat látogatott meg Mednyánszky báró, s látogatásait igen élvezetesen írta le. Néprajzi, történelmi, földrajzi tekintetben egyaránt tanulságosak a leírásai. Évekig készült az útra – egy német kiadó egy képeskönyvvel meg is előzte már –, míg végül harmincnyéves korában útjához foghatott, s az útról szóló könyve 1825-ben először, 1843-ban másodsor is megjelent.

A mai, pozsonyi magyar kiadáshoz egykorú metszetek képeit is szöveg közé illesztette a kiadó, a fordító pedig pontos jegyzetekkel látta el a szöveget. Kerek, pompás könyv, méltó az olvasásra. A szöveg ma is eleven, a szöveg nyomában még ma is végig tud utazni a Vág mellett – autón, vonaton, gyalogszettel – az utasember. Ellátogathat Lipitóra, Rózsahegyre, Palugyára vagy Zsolnára, Sztracsno vára alá, a ricsói kőbarát sziklához. Megmászhatja Oroszlánkő várát vagy Lednicet, elmélázhat a trencsényi Csák Máté várának mellvértjén (most restaurálják a várat), fürödhet Trencsén-tepicén, Pöstyénben, lelki szemeivel végigkísérheti Bercsényi Miklós menekülését Lengyelországba Temetvény várából. Elmélázhat Beckó várának szirtjein, tündöndhet azon, vérfürdőt rendezett-e Cejtén Báthori Erzsébet vagy csak idegbegett asszony volt, s végül, a folyó lassultával megpihenhet a „gutai nemzet” hatalmas falujában, amely nagyságban ma már Komárommal vetekszik.

Modern utat tehet meg az utas a múlt szárnyain. Felmerül a kérdés: volt-e a könyvnek utóélete, volt-e hatása? Erdemes volt-e megírni?

Nagyon is volt! Mednyánszky Alajos többet tett a Vág völgyének népszerűsítéséért, mint akárhány korabeli tudós könyv avagy útikalauz. Mert útikalauzok is akadtak már az 1800-as évek közepén, mégpedig nem is olyan kezdetlegesen!

A romantikus hajlandóságú utazók százával fogtak neki a Vág-völgy megismerésének. A Mednyánszky-könyv hasznos alapozónak bizonyult, a Magyar Kárpát Egyesület, a Magyar Turista Egyesület a Magas-Tátra mellett a Vág völgyét propagálta.

Ha nincsenek erőműgátak a Vágon – amelyek körül egyébként pompás nyaralótavak szélesülnek manapság – a várromokkal tarkított Vág-völgyet ma is járnák a nekiszabadult, lelkes turisták tuta-
jón.

Szombathy Viktor

Finn helytörténeti monográfia

A finnugor népek között a karjalaiak igen közel állanak a finnhez, olyannyira, hogy a Karjalai Szovjet Autonóm Köztársaság területén a mintegy 80 000 főt számláló karjalaiak irodalmi nyelve a finn. Iskoláikban és az egyetemen a finnt, mint az angollal egyenlő értékű első idegen nyelvet tanulják, annak megfelelő óraszámban. Finn nyelven jelennek meg kiadványaik, folyóiratuk, a *Punainen Lippu* (Vörös Zászló) is finn irodalmi nyelven íródik. A Szovjetunióan elsősorban a Finnországgal határos területein élő karjalaiak lélekszáma, 138 429 lélek (1979) nagyjából megegyezik a még magyarul beszélő moldvai csángók számával. Míg a moldvai csángók az utóbbi években balladáikkal és gazdag népművészetükkel hívták fel magukra a figyelmet, a karjalaiak a kalevalai hagyományok élő örökösei. Így nem kell azon csodálkoznunk, hogy egy-egy Karjaláról szóló könyv Finnországban könyvsiker.

Pertti Virtaranta professzor, a legismertebb finn nyelvjáraskutató többször is járt a karjalaiak között. Tudományos feldolgozásai mellett olyan igényes honismereti kiadványokkal gazdagította a finn irodalmat, amelyekről módszertanilag mi is példát vehetünk. Ezekből szeretnék most egyet bemutatni. Címe: *Vienan kyltä kiertämässä* (Viena falvaiban kóborolva). 1978-ban jelent meg a Kirjayhtymä Kiadónál Helsinkiben, s a karjalai falvak egykori és mai életét igyekszik bemutatni Venehjärvitöl Kostamus. Viena tájegység, Karjala északi részén, kb. Joensuu magasságában. A finn határokon túl hozzávetőlegesen 10 000 karjalai lakik e területen.

Pertti Virtaranta egyenként tárgyalja a meglátogatott falvakat. Leírja rövid történetüket, a kalevalai gyűjtésekhez vagy a finn kulturális élethez kapcsolódó emlékeiket, lehetőleg meglátogatja és leírja a temetőt, s a falvak ma is élő idős lakosaival elmesélteti, hogy kik, milyen családok laktak korábban a vidéken. Ezeket aztán név szerint felsorolja, kis térképvezetést is mellékel, majd egy-egy jó mesélő történeteit elnagyolt nyelvjárási lejegyzésben is leközli. A finnek számára esetleg nehezen érthető szavakat azonnal magyarázza a szövegben, a könyv végén pedig e szavak lapszám szerinti lefolyóhelyeit közli. A tötetet a régi táj és emberei, a megváltozott vidék fényképei, egy-egy hagyományos munkafolyamat képei illusztrálják. Adatközlőt mindig következetesen lefényképezi Pertti Virtaranta. Ha érdekes szólásra, dalra, versre bukkan, szervesen beépíti a szövegbe az adatközlő megjegyzéseivel együtt. Ezek a megjegyzések nem ritkán a népi alkotás keletkezési körülményeire is fényt derítenek.

A kalevalai táj változásairól: zúgók, fenyvesek, tavak eltűnéséről, új ipari létesítmények, vízi erőművek építéséről is tárgyilagosan tudósít Pertti Virtaranta. Így Uhtua faluról a következőket írja:

„Uhtua-Kalevala (a falu új neve) 1968. júliusi utazásunk fontos állomása volt. Éjszakai vonattal jöttünk Petroskoiból a vieni Kemibe. Onnan a 10-kor induló busszal, melyen a KEMIKALEVALA felirat állott, folytattuk utunkat nyugat felé. Néhány mérföld után Usma hatalmas vízierőmű-építkezését láthattuk. Eszembe ötlött Inha 1894-ben készített képe az usmai zúgón levő pisztrángos-hidacsokról; e kép immár történelem.” Ezután egy 1945-ben létesített fakitermelő központról tudósít, s arról, hogy a Kalevala gyűjtőjét, Elias Lönnrotot követőleg kik jártak 1879-ben, 1892-ben, 1894-ben és később is Uhtua falujában. A régi és az új kalevalai arcok egymás után elevenednek meg Pertti Virtaranta elbeszélése során. Lönnrot már 80 jól megépített házat talált a faluban, 1872-ben közel másfél száz házról számolnak be az utazók, 1905-ben pedig már 204 ház 1206 lakosáról tudósít a krónika. Amikor Uhtua közelében Ohta falujában Moarie ivanantytth Nikitin (sz. 1925.) elmeséli a jó sajtókészítés módját, ezt is leközi Pertti Virtaranta. Évszázados népi tapasztalatokat ad így át a mai finn olvasónak.

Úgy gondolom, akár Erdélyben (pl. Kalotaszeg, a Szilágyság, a Mezőség, Hunyad, Csík, Gyergyó, Háromszék . . .), akár Moldvában a csángók között, a Rábaközben vagy az őrségi falvakban kóborolva nem egy ilyen tájtörténeti leírás anyagát gyűjthetnők meg össze. Ehhez azonban az is kellene, hogy – ha szükséges – buszra szálljunk, esetleg gyalogosan vegyük nyakunkba a vidéket magnóval, fényképezőgéppel és mindenekelőtt alapos előzetes hely- és tájismereti jegyzetekkel felszerelkezve. Amint ezt Pertti Virtaranta teszi.

Szabó T. Ádám

Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1868–1917

Szerk.: *Dr. Gaál Endre*

(*Kiadja az MSZMP*

Csongrád megyei Bizottsága

és a Csongrád megyei

Tanács V. B., 1980., 585 old.)

A dualizmus korának munkásmozgalmáról történelmi ismereteink még mindig eléggé hiányosak, történelmi tudatunkban sematikus kép él erről az időszakról. Bár történettudományunk az utóbbi években jelentős mértékben járult hozzá a kép megváltoztatásához, a korabeli munkásmozgalom fővároscentrikus képét még nem tudta teljes mértékben felszámolni. Ebből a szempontból is nagy

jelentőségű, hézagpótló ez a 153 dokumentumot tartalmazó kötet, amely részletes, adatgazdag bevezető tanulmányával, személynév-, helynév- és tárgymutatóval kiegészítve igyekszik viszonylag teljes képet nyújtani a megye dualizmus kori munkásmozgalmáról.

A kötet jórészt új, még publikálatlan dokumentumokat tartalmaz. Kiemelendő az 1890-es korszakhatárt megelőző munkásmozgalom bemutatása, ami nélkül érthetetlen lenne a munkásmozgalom 1890-es évet követő, helyileg is ugrásszerű minőségi fejlődése. Rendkívül izgalmasak a kötet első dokumentumai, amelyek a munkásmozgalomnak a liberális polgárságról történő leválását mutatják be, ami tehát vidéken is végbement, nem csupán a fővárosban.

A kötet bemutatja a megye munkásmozgalmának az országotól eltérő jellegzetességeit. Ezek a megye agrárjellegével, a társadalmi szerkezet fejlődésének az átlagnál elmaradottabb voltával, a kubikosok nagy arányával, a kisipari-középzemmi munkásoknak az országot meghaladó súlyával függtek össze. Jelentősen befolyásolta a mozgalmat Szeged gazdasági és kulturális központ szerepe: itt különösen jelentőssé válhatott az építőipari és a nyomdai munkások mozgalma. E jellemvonások egyenmelyike a munkásmozgalom számára az országnál kedvezőbb helyzetet teremtett. A kubikosok nagy száma pl. jó összekötő kapcsot jelenthetett az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak között, pl. a földkérdésben. Ez játszhatott szerepet abban, hogy az 1890-es évek közepén a szövetségi politika helyileg kevésbé volt szűkkeblű, mint a szociáldemokrata párt központi vezetőségében, a megyei pártvezetőség igyekezett a kisgazdákat és a törpebirtokosokat is megnyerni. A harcos függetlenségi hagyományok pedig ennek és a munkásmozgalomnak jobb összekapcsolását segítették elő.

A dokumentumokból kitűnik a megye és országos mozgalom kapcsolata, feltárulnak a megye munkásmozgalmát érő külső hatások is. Talán egyetlen hiányérzetem, hogy a dokumentumok – bizonyára a terjedelmi korlátok miatt – kevésbé érintik a formálódó, illetve a kialakult munkásmozgalom eszmei arculatát, politikai, taktikai irányvonalát érintő belső harcok, pártszakadásokhoz való viszonyát. Sokoldalúan megmutatkozik viszont a megye – elsősorban Szeged – kisugárzó hatása, más körzetekre való befolyása, regionális központ szerepe.

Dr. Fábán György

Rácz Sándor:

Komlói tájékoztató

(*Komló, 1981., 29 oldal*)

A komlói fejlődés, a város növekedése, a városba települt üzemek – a bányákon kívül – mindig új elemekkel gazdagítják a várost. A Komló város

Tanácsa V. B. rendszeresen ad hírt a szűkebb és tágabb olvasóközönségnek a város életéről, munkájáról. Olyan nagy lélegzetű munkák, mint Komló monográfiája mellett megjelentet a tájékoztatásra alkalmasabb, a sokszínűséget dokumentáló kiadványokat is. Ezek közé tartozik dr. Rác Sándornak, a művelődési osztály vezetőjének munkája, a Komló Tájékoztató. A kis alakú dokumentum átfogóan mutatja be a város természeti viszonyait, üzemeit, az intézményeket és a vezető testületet.

A szűkre szabott lehetőségek ellenére a tájékoztató a legjellemzőbb komlói létesítmények képeit is bemutatja, kiegészítve ezzel az írásos anyagot.

A komlói munkásság életkörülményeiről 1961-ben jelent meg utóljára áttekintő mű. Rác Sándor ennek folytatását vállalta.

Krisztián Béla

Pálmány Béla:

Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből 1945–1949

*(Közlekedési Dokumentációs
Vállalat, 1981., 694 old.)*

A kiadvány az Új Magyar Központi Levéltár Források a magyar népi demokrácia történetéhez című sorozata V. köteteként jelent meg. A tudományos igényességgel megírt bevezető első részében a szerző vázlatos történeti áttekintést ad a magyar közlekedési hálózat kialakulásáról és fejlődéséről a XIX. század elejétől a II. világháborúig. A bevezető második része taglalja a közlekedési berendezéseket ért háborús károkat, az újjáépítés megindítását és eredményeit, valamint a különböző közlekedési ágak hároméves terveinek célkitűzéseit.

A forráskiadvány 11 fejezetbe csoportosított 168 dokumentummal mutatja be a magyar közlekedésügy történetének öt legmozgalmasabb esztendejét. A dokumentumoknak több mint fele a vasutakkal foglalkozik. Ezt indokolja a közforgalmú közlekedésünk vasútcentrikussága: az adott időszakban síneken bonyolították le a teher- és a személyforgalom több mint 90%-át.

A magyar közlekedési berendezéseket ért csaknem 3,7 milliárd „aranypengőnyi” háborús károsítás következtében gyakorlatilag megbénult az ország vízi, légi és gépjármű-közlekedése, a vasutak teljesítőképessége pedig alig érte el az 1938-as év 17%-át. A felszabadulást követően valamennyi koalíciós párt programjában az első helyen szerepelt a közlekedés felújítása mint a közellátás, a közbiztonság, valamint az újjáépítés megindításának előfeltétele. Állami beavatkozással, az üzemanyagok,

nyersanyagok és a hitelek elosztásának központi ellenőrzés alá vonásával a közlekedés rekonstrukciója zöldsütet kapott. Ennek jegyében indult el az Arccal a vasút felé és a Hídcsata emlékezetes programja.

Az erők összpontosításának eredményeként rövid idő alatt jelentős eredmények születtek. A vasút teljesítőképessége 1946-ra elérte az 1937-es szint 60%-át. 1946-ban, komoly erőfeszítések eredményeként, ha korlátozott mértékben is, de megindult a vízi és a légi közlekedés, amelynek zömét a magyar–szovjet kormányközi egyezmény alapján megalakult közös vállalatok bonyolították le.

A népgazdaság beruházásaira fordítható összegnek több mint 1/4-ét a közlekedés helyreállítására kívánták fordítani. Azonban a tervidőszak második felében fokozottan előtérbe kerülő nehézipari és honvédelmi beruházások háttérbe szorították a többi ágazatot. A közlekedésben kulcsszerepet betöltő MÁV beruházási tervét 90%-ra, a hajózását 65,4%-ra, a gépjármű-közlekedését 65,2%-ra, a BSKRT és a gazdasági vasutakét 64,6%-ra a légi közlekedését 103,3%-ra teljesítették. A közlekedési ágazat lemaradásának jelei, melyeket ideig-óráig „racionalizálással” ésszerű és ésszerűtlen átszervezésekkel sikerült elleplezni, rövid időn belül mint a népgazdaság többi ágazatának fejlődését gátló tényezők jelentkeztek.

A kötet jól tagoltan, időrendi sorrendben mutatja be a legfontosabb dokumentumokat, jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátva. Ennek alapján az olvasó megalapozott képet alkothat a népgazdaság e fontos ágazata fejlődésének első 5 évről. A kötetben közölt levéltári dokumentumok először váltak hozzáférhetővé a széles közönség és a helytörténészek számára.

Alföldi Vilma

Dr. Tóth István:

Villanások

(Pécs, 1979., 95 old.)

A pécsi és baranyai irodalmi emlékek gyűjtése, felidézése – rendkívül sokrétű kapcsolatok és azok kiterjedése miatt – nagy erőfeszítéseket kíván. Dr. Tóth István, aki hosszú ideje foglalkozik e gazdag témakörrel, színes és új ismereteket adott közre munkájában.

A Villanások címválasztása nemcsak az anyag sokrétűségére, hanem felfedezésünk újdonságaira is utal. Bécsi kutatási eredménye Telegdi Miklós eredeti könyvjegyzékének fellelése, szakértő irodalomkritikusi magatartása tükröződik a pécsi Sáy család őrzite kódex Rákóczi-kiáltványa (Manifestum Rákócziánium) elemzése vagy Mátyás Flóriánt méltató soraiban. Több mint hetven „villanása” a pécsi és baranyai irodalom olyan területeire is fényt vet, mely ritkábban kerül nagyobb nyilvánosság elé.

Handó György prépost 15. századi közkönyvtára, Oláh Miklós és Brodaries György munkái, Faludi Ferenc és Vas Gereben mellett Kodolányi János, Dénes Gizella, Várkonyi Nándor és a Sorsungy-folyóirat eseményei is helyet kaptak a kötetben.

A szerkesztő, dr. Marton István, jó szemmel és magas szinten, irodalomtörténeten is túlmutató módon nyúlt az anyaghoz. Közreműködése és a Mecseki Ércbányászati Vállalatnak a művelődésben már korábban is megnyilvánult, kiterjedt mecénási tevékenysége szemléltetően bizonyítják a magyar kultúráért végzett kollektív munka mindenki által szívesen fogadott eredményeit.

Krisztián Béla

Szabó Gyula:

Volt egyszer egy gyermekkor

*(Albatrosz Könyvkiadó,
Bukarest, 1980., 178 old.)*

Szabó Gyula, a Gondos Atyafiság című nagyszabású mű szerzője, új elbeszéléskötetében szülőföldjére, Homoródalmás és Székelykeresztúr környékére kalauzolja az olvasót. Írásaiban a székely szegényparaszток műtjait hozza közelebb a mához. A szülőföld, a gyermekkor nyitott könyvét adja kezünkbe: letűnt korok emlékeit idézi gonddal, tisztelettel és szeretettel. Az író úgy közelít a múlthoz, úgy avatja be olvasóit az élet valóságába, hogy a közelítés mindnyájunk számára élvezetes s egyben tanulságos is lehet. Szabó Gyula minden nosztalgia és pátoz nékül is tud emlékezni és okítani.

Új kötete tizenegy elbeszélést tartalmaz, melyek kifinomult írói látásmódról, magas szintű alkotókészségről tanúskodnak. Valamennyi munkáját az ember- és szülőföld iránti mély tisztelet és a líraiság hatja át. Az első kövek és a Csalatornya c. írásokat olvasva megismerkedhetünk a szülőföld szépségeivel: a Homoród és a Vargyas patakok völgyével, az almási barlang történelmi vonatkozású emlékeivel, a Csudáló-kő meg a Kő-mezeje környékével. Az író olyan megkapóan és mesterien ír ezekről a tájakról, akárcsak Benedek Elek, a székelyek nagy mesemondója Kisbaconról vagy Tamási Áron Farkaslakáról.

A Kell-e, Gyuri, Aranybicska? c. elbeszélés többek közt a székely nyelvjárás ízét, melegségét árasztja, de a népmesék bűvös világát is idézi. Eből a világból születhetnek aztán az olyan megkapó képek, mint: az „elgurítani a napot az éj feketé zsákjába”, vagy a „nagy kerek tóvá kerekedett” az idő.

Az Eszet vegyenek! c. munkájában az almási ember jelleme, jó értelemben vett csalafintasága elevenedik meg. Az író őseinek erejét, az iskola-építő székelyek szívósságát idézi. A székelykeresztúri gimnázium alapításának története, építésének

körülménye máig ható például szolgálhat. Mert – amint az író írja – a Kriza János diákoskodása idején megkezdett épületet építették „57 esztendőn keresztül úgy, hogy mindent, de mindent közadakozásból hordtak a közeli és távoli falvak és emberek: meszet, követ, téglát, gerendát, homokot, saroglyát, kétkezi napszámot, még a téglafedő szalmát is, még a kenyeret, túrót, pálinkát is a napszámoknak „..”. És fölépült a keresztúri gimnázium. Fölépült, mert az egyszerű székelyek akartak és mertek, mert igényelték a kultúrát, kívánták a művelődést.

Egy másik írás – a Ne ilyen születésnapot! – a háborús időköt villantja fel. Szabó Gyula most is szülőföldjén marad: a háborús világot a falusi ember szemszögén keresztül vizsgálja. Arra, hogy a szegény ember számára mennyire kényszer és értelmetlen dolog a háború, akad példa bőven az elbeszélésben. Elég csak a frontról írt leveleket idézni, s máris kiderül, hogy az, akinek életét a munka töltötte ki, sosem tudott azonosulni az öldöklés, a pusztítás gondolataival. A földjétől elszakított ember helyett a lövészárkokból is ilyen „útmutatásokat” küldözget hazá: „Kedves fiam, igyekezzetek miből lehet a munkával, írjátok meg, hogy mennyire haladtok, s tehenek lába gyógyult-e meg, a tavasi vetemények fejlődnek-e jól?”

A homoródi ember jelleme, magatartása domborodik ki a Szerencsés hazamenetel! c. elbeszélésben is. A szülőföld iránt érzett szeretet bizonyítéka az a pár szó is, amellyel az almási parasztember újtára bocsátotta egykor a Keresztúrra igyekvő diákot. Az író így emlékszik erre vissza: „... a legsúlyosabb útravalót sógorom, anyám nővérenek férje adta, aki azzal nyújtotta le a kezét a szénásszekér hegyéből, hogy aztán el ne felejtsem, honnét származom”.

Homoródalmáson az emberi magatartás és tisztesség másik fokmérője a munka volt. „A munka teremtés” – írja Szabó Gyula. „Itt a munkával mérhető minden érték” olvashatjuk néhány sorral odébb. Nem csoda hát, ha falujában „mindig az üres szekerűnek kell üdvözölni a terüvel járó, mert mindig az a nagyobb és szerencsés érdemlőbb, aki teherrel jár”. S azon sem csodálkozhatunk aztán, ha az érettségi bizonyítvánnyal hazatérő fiát többek közt így okítja az apa: „Itthon, tudod jól, attól kezdve lehet a legénynek szivarozni, ha egy szekér fát egyedül tud hozni az erdőről”.

Szabó Gyula kötete több szempontból is fontos olvasmány. Az önismeret nyitott könyve ez, melybe a távolabbi tájak lakóinak is érdemes beletekinteniük. Beletekinteni, s legalább így idézni azt a világot, melyben még jóval több volt, „az emberi lábnyom”. Megéri legalább képeletben visszajárni ide. Visszajárni és felfedezni „sok mindent” ott is, ahol talán már „mindent ismerünk”. Hogy az íróval együtt elmondhassuk mi is: „Kitágult az idő: nem élünk sokáig, de valami mindig volt belőlünk, s valami mindig marad”. S hogy érezhessük és nyugodt lelkiismerettel elmondhassuk: szülőföldünkön ma is „ugyanúgy ejtik a szót, mint éretlen gyermekvilágunkban”.

Csáky Károly

Mesét mondok, valóságot

Madách, Bratislava,
1980., 212 old.

Az egyre több értéket felmutató és mind sokszínűbb szlovákiai magyar irodalomnak sajátos műfajú „féloldalassága” a szociográfiai alkotások sajnálatos hiánya. Csupán az utóbbi évtized hozott ezen a területen valamelyes előrelépést, amidőn néhány ilyen jellegű próbálkozás látott napvilágot (Bábi Tibor és Csontos Vilmos tollából). Valójában azonban egyetlen olyan szociográfiai mű született, amely az egyetemes magyar próza mérlegén is súlyosnak találtatott: Duba Gyula: Vajúdo parasztvilág című könyve (1974). Gyakorlatilag ez a kötet jelentette mindmáig a felszabadulás utáni szlovákiai magyar szociográfiai irodalmat!

Ezért is külön öröm kézbe venni az újabb, Szlovákiából érkező magyar szociográfiát: *Gál Sándor*, a kitűnő költő és novellairó legújabb könyvét tartjuk kezünkben. És ez immár valódi szociográfia, hiszen előző riportkötete – *Lilimos kürtök* (1979) – még az igényes zsurnalisztika-publicisztika műfaji-stiláris határain át nem lépve, de a szociográfia felé mutató eszközökkel próbálta a mai szlovákiai magyar élet néhány jellemzőnek látszó vonását megrajzolni.

Az író a Komáromtól nem messzi északra fekvő Búcs (Búč) községben született, s e falu múltjának, hagyomány- és szokásvilágának bemutatására vállalkozott. Előre kell bocsátanunk: alkotómunkájának legfőbb indítéka és célkitűzése – a szülőföldhöz való természetes ragaszkodását irodalmi alkotássá érlelő érzésén túl – a múlt emlékeinek az írásos rögzítéssel való *megőrzése*. Minden sorát, valamennyi mondatát a gondos leltárba szedő, a feledéstől menekítő, a múltat kőbe véсни akaró ember gondolkodása határozza meg. Amiről ír és ahogyan ír: hangsúlyosan hordozza az utókor számára átmentő, hagyományozó szándékát.

A szociográfia szerkezete három nagy egységre alapozódik. Az elsőben Búcs község történetéről ad (sajnáltnivalóan) rövid és helyenként elnagyoltnak látszó áttekintést. A település 1208-ig visszanyomozható történetéből talán a legizgalmasabb rész éppen ezért nyelvtörténeti jelentőségű: az a helybeli földrajzinév-gyűjtemény, ahol felsorakoznak a dombok, dűlők, földtagok, vizek, településrészek nevei. Itt érhető tetten első alkalommal az írói indíték, amelynek legnyilvánvalóbb célja a feledésbe merüléstől óvó rögzítés.

A második tematikai egység a falu történetiája után immár a lakóiról szól, és a *Közös munkák* címet viseli. Felelevenednek – nemegyszer az író személyes emlékei révén – az aratás, a cseplés, a

jégvágás, a kendermegmunkálás embert próbáló, nehéz munkáinak emlékei. Gál Sándor szerencsés kézzel válogatva szólaltat meg idős parasztembereket, akik szinte utolsókként idézik fel, hogyan is zajlott le az aratás az urasági birtokon vagy a nagygazdáknál, miként készült a kendervászon, a sárfalú ház stb.

A kötet harmadik – anyagában legkiterjedtebb, tartalmában legjelentősebb – része a falu szellemi és szokásbeli hagyományait gyűjti egybe. Legrészletesebben a búcsi lagziiról esik szó. És ez nem véletlen, hiszen a falu talán máig legnagyobb eseménye a maguk életét élni kezdő fiatalok egybekelését ünneplő esküvő. Megtudjuk, milyen pontosan meghatározott szertartásrendszerre – már-már rítusra – épült a házasságkötés és minden egyes aktuáshoz miként kapcsolódtak a köszöntő–kinálós–üdvözölő versek, mondókák. A nemegyszer bonyolultnak látszó szertartási folyamatnak valamennyi állomáshoz szervesen illeszkedtek ezek a tréfás, megható, olykor jócskán vaskos rigmusok. És hányféle variációban!

Az író számba veszi még a keresztelő, a temetés, a szüret és a borkóstolás hagyományozódott szokásait. Kitér a valós tartalmú, a természet jelenségeinek évszázados megfigyelésén alapuló „babonákra”, jelesül: a tyúkültetés módozataira. Ezek az eljárások a primitív társadalmak életének praktikus örökségeként, híven alkalmazkodtak az időjárás ciklusos természetéhez. Az elektromos keltetőgépek és tojásgyárak korszakában csak az efféle könyvekbenből szerezhetünk tudomást arról, miért volt a legjobb a „kétasszonyközi csirke”... A lényeg – minden hasonló, a természethez szorosan kötődő szokás esetében – az önellátás, az önfenntartás folytonosságának megvalósítása, a gazdaságosság igénye és a paraszti célszerűség elemi szükségessége volt.

Egyenesen „módszertani” jelentőségű folklorisztikai szempontból *A mese születése* című fejezet, ahol a szájhagyományozódás irodalomteremtő erejével ismertek meg bennünket Gál Sándor – az íróember érdeklődésével és hozzáértésével.

Külön figyelmet érdemel a három fő részt ölelő kerettörténet. A bevezető és lezáró lírai fejezetek árulkodnak leginkább a mű születéséről és írásának körülményeiről. A falusi életben immár csak „vendégként” hazalátogató író ezekben a sorokban vall a legerőteljesebben arról a leplezhetetlen érzésről, arról a mélyáramú vonzásról, amit közönségesen a szülőföld szeretetének nevezünk.

A reformkor történelmi próbatételeket kiálló igazsága, a „nyelvben él a nemzet” ma is feledhetetlen érvényű, főként ha tudjuk, hogy a nyelv nem pusztán egy közösség közlési alkalmatlansága, de az illető népcsoport őskorig visszanyúló tudattartalmának hű őrzője és pontos rögzítője is. Nemzeti-ségi társadalmak esetében pedig fokozott jelentősége van az anyanyelv ilyen, önismeretet erősítő funkciójának. S ennek a feladatnak felel meg Gál Sándor munkája. A szó legnemesebb értelmében igaz történetet írt Búcsról szóló meséjében.

Mezey László Miklós

Fejfák a Duna—Tisza közén

(Az Arany János Múzeum
kismonográfiái sorozat I. kötete.
Nagykörös, 1980., 160 old.)

A fiatal etnográfus múzeumigazgató néhány éves tevékenysége során olyan jelentős tanulmányok sorával jelentkezett, amelyek méltán emelték a szakma legjobbjai közé. Eddigi munkásságának kiemelkedő kötetét a Duna—Tisza közén felmért fejfákról írta. Adatait 68 település temetőiből, levéltárakból és a vonatkozó szakirodalmakból gyűjtötte össze. A 71 közül képet, néhány kivételtől eltekintve, a szerző készítette, irodalomjegyzéke 95 munkát sorol fel.

A könyv végigvezet a fejfák történelmi fejlődésén. Megismertet a finnugor csónakos temetkezéssel. Beszél a harci fegyverek sírjellé történő alakulá-

sáról, az oszmán törököktől átvett sírjelállítási szokásról. Közben cáfolja az ezekkel kapcsolatban kialakult tudománytalan elképzeléseket. A koporsóvivő rudakból kialakult sírjelek kapcsán a fejfaállítás szokásának újképletűségét bizonyítja. Ez a fejezet a könyv legrangosabb része.

A társadalomban a halott csupán biológiailag múlik el. A temető a „holtak városa”, ahol az elhunyt személyéről fejfája alapján, sok mindent megtudhatunk, mert a sírkeretekben tovább „éli” a halottak világát. A holtak világában való eligazodásban, a sírjelek „olvasásában” segít bennünket Novák László könyvének harmadik fejezete, „a fejfák tipologizálása”. A sírjelekről megállapítható az elhalt rangja (módos, szegény), kora, neme, felekezete, a családon belül betöltött helye (férj, feleség). Külön szól az utóbbi időkben elterjedő, túldíszített, népművészeti jellegű „kopjafákról”.

A könyv részletesen leírja a fejfák készítését. Megtudjuk, hogy milyen fafajtákat használtak fel a sírjelekhez, hogyan alakították, milyen szerszámokat alkalmaztak és hogyan nevezték el a fejfa részeit. A könyvet kétnyelvű összefoglaló zárja le.

Szenti Tibor

„A hagyomány ugyanis nem a falut jelenti és nem is a múltat, hanem jelenti a magyar folytonosságot, jelenben és jövőben egyaránt. Hagyomány nélkül a város nem lehet alkotó tényezője a magyar jövőnek.” (Kodály, 1943)

„Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg nem szerzi magának. Csak az a miénk igazán, amiért megdolgoztunk, esetleg megszenvedtünk. A zene is csak úgy száll belénk, úgy él meg bennünk, ha munkával (gyakorlati zenéléssel) szántjuk fel lelkünk aljára.” (Kodály, 1944)

„Romlott élelmiszer terjesztőjét szigorúan büntetik. Kisebb bűn romlott népdalt terjeszteni? Nem. Talán nagyobb. Mert a romlott élelmiszert többnyire fölismerik, s meg se veszik. A romlott népdalt csak kevesen ismerik föl.” (Kodály, 1953)

„A népdal művészi előadása még a jövő titka, egyelőre igen kevés énekesünk közelíti meg. Alapja, gyökere csak a hibáitól, fogyatékságaitól megtisztított népi énekülés lehet. Ezért helyesen teszi a Rádió, ha ilyeneket rendszeresen bemutat. Előadóművész csak tanulhat belőle, a tudományos céllal való bemutatásnak pedig ez az egyetlen módja.”

„A Rádió egyik legfontosabb missziója a népdal igazi formáját bemutatni, ezzel a nép jobb megismerését s vele az egészséges magyar műveltség kialakítását szolgálni.” (Kodály, 1956)